

PROCEDURE VOOR HET BEHEER VAN EEN OVERLIJDEN VAN EEN PATIËNT MET COVID-19

Versie 29 juni 2022

In samenwerking met de dienst Forensische Geneeskunde van UZ Leuven.

1. Kadering

Deze richtlijn werd opgemaakt om te bepalen hoe wordt omgegaan met het lichaam van een persoon die gestorven is aan COVID-19. Overlijdens kunnen plaatsvinden in het ziekenhuis, zorginstelling of in een thuissituatie.

Een virus overleeft over het algemeen niet op een overledene. Maar tot kort na het overlijden is een overledene nog wel besmettelijk. Bij lage temperaturen, door koeling van het lichaam, en hoge luchtvochtigheid kan een virus nog tot drie dagen na overlijden aanwezig zijn.

2. Waardig afscheid van een stervende COVID-19 patiënt

Er moet maximaal getracht worden om eerstegraadsverwanten afscheid te laten nemen van de stervende patiënt in het ziekenhuis of een woonzorgcentrum.

Hierbij moet rekening gehouden worden met de individuele situatie, de bestaande hygiënische maatregelen en de aanwezigheid van voldoende psychologische ondersteuning.

3. Informatieoverdracht

Personeel van het mortuarium en de begrafenisondernemers moeten op de hoogte worden gebracht van een (mogelijk) overlijden door COVID-19 via strook A van het overlijdensattest (Model IIIC of IIID), zie verder.

4. Transport van het lichaam

Manipulaties zoals het verplaatsen van een recent overleden patiënt bijvoorbeeld voor transport naar het mortuarium kan voldoende zijn om kleine hoeveelheden lucht uit de longen te verdrijven. Dit kan een minimaal risico vormen.

Daarom worden de volgende handelingen aanbevolen:

- Diegenen die de handelingen met het lichaam uitvoeren, moeten volledige persoonlijke beschermingsmiddelen (PBM) gebruiken: minimaal een chirurgisch masker, handschoenen, een waterbestendige schort en veiligheidsbril. Voor het overbrengen van het lichaam wordt een volledig gesloten ondoordringbare lijkzak¹ gebruikt, vooral wanneer er gevaar bestaat voor het lekken van lichaamsvloeistoffen. Bij overlijden in het ziekenhuis, wordt het lichaam in deze eerste lijkzak geplaatst door personeel van het ziekenhuis.
- Doodskisten en lijkwades kunnen ook worden gebruikt om de overdracht te beperken, maar zijn geen alternatief voor de lijkzak, indien die nodig is.
- Vóór het verplaatsen moeten katheters, lijnen en andere tubes verwijderd worden. Hierbij moet men verzekeren dat lichaamsvloeistoffen die uit openingen lekken, gestopt worden².

¹ Resistent aan bloed en lichaamsvloeistoffen en barrière voor virussen volgens ISO 16603 — biodegradeerbaar volgens Norm EN 1342.

² Gebaseerd op: World Health Organization (2020). Infection prevention and control for the safe management of a dead body in the context of COVID-19: interim guidance, 24 March 2020.

- Vóór het verplaatsen wordt aangeraden om mond-, neus- en keelholte te desinfecteren en op te stoppen.
- Het buitenoppervlak van de lijkzak wordt ontsmet eens het lichaam erin werd overgebracht.
- Na het verwijderen van de PBM moeten de handen gewassen worden.

Bij een overlijden in een thuissituatie van een (mogelijke/bevestigde) COVID-19 patiënt:

- Diegenen die het stoffelijk overschot manipuleren, moeten vóór het vervoer de juiste persoonlijke beschermingsmiddelen krijgen, nadat de ruimte waar de persoon is overleden, gedurende ten minste één uur is geventileerd.
- Rituele wassingen zijn toegestaan, maar enkel indien zij worden uitgevoerd door gezondheidswerkers of thanatopractors. Zij moeten ervoor zorgen dat zij de juiste persoonlijke beschermingsmiddelen dragen en zorgen voor een goede handhygiëne.

Repatrieringen

- Repatrieringen zijn toegestaan indien het land van bestemming het toelaat.
- In dat geval moet het lichaam in een hermetische kist (met zinken binnenkist) vervoerd worden en moet er gemeld worden dat het gaat om vervoer van een lichaam na overlijden aan een besmettelijke ziekte.
- Families die omwille van reisbeperkingen geen toelating krijgen tot repatriëring van stoffelijke overschotten moeten psychosociale hulp aangeboden krijgen.

5. Voorbereiding van het lichaam en manipulaties post-mortem

- Alle zorgen worden uitgevoerd met persoonlijke beschermingsmiddelen (PBM) om overdracht door direct contact en contact met lichaamsvloeistoffen te voorkomen: minstens een chirurgisch masker, handschoenen, een waterbestendige schort en een veiligheidsbril.
- Handhygiëne blijft uiteraard heel belangrijk.
- Aerosolvorming moet bij het uitvoeren van post-mortem handelingen worden vermeden.
- Voor de afname van nasofaryngeale en oropharyngeale uitstrijkjes van een overleden persoon volstaan de standaardvoorzorgsmaatregelen (chirurgisch masker en handschoenen).
- Indien er een pacemaker aanwezig is moet deze worden verwijderd³ met gebruik van volledige PBM.
- Het balsemen van het lichaam wordt afgeraden, maar kan worden uitgevoerd mits persoonlijke beschermingsmiddelen gebruikt worden.
- Indien een **autopsie** moet worden uitgevoerd op een lichaam waarvan bekend is of een vermoeden bestaat dat het besmet is met SARS-CoV-2⁴:
  - De autopsie moet worden uitgevoerd in de meest beschermende omgeving die mogelijk is. Belangrijk is dat er een goede ventilatie is in de ruimte en dat deuren naar de kamer gesloten worden gehouden tijdens de autopsie. Lucht mag niet worden teruggevoerd naar het binnenmilieu van het gebouw, maar moet naar buiten worden afgeleid, weg van plaatsen waar personen samenkomen of voorbij komen en weg van andere luchtinlaatsystemen.
  - Laat slechts één persoon tegelijkertijd snijden.

³ Dit kan uitgevoerd worden door een arts of een begrafenisondernemer met de noodzakelijke PBM. Indien de pacemaker niet wordt verwijderd, moet op het model IIIC of D 'contra-indicatie voor crematie' worden aangeduid.

⁴ Gebaseerd op

<https://www.rcpath.org/uploads/assets/d5e28baf-5789-4b0f-acecfe370eee6223/fe8fa85a-f004-4a0c-81ee4b2b9cd12cbf/Briefing-on-COVID-19-autopsy-Feb-2020.pdf>

en <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/guidance-postmortem-specimens.html>

- Beperk het aantal personeelsleden dat op enig moment in de autopsiezaal werkt tot het minimum aantal personen dat nodig is om de autopsie veilig uit te voeren.
  - Aërosolproducerende procedures zoals het gebruik van een botzaag zonder aspiratie moeten absoluut worden vermeden. Het gebruik van een oscillerende zaag met afzuigkap is ten stelligste aanbevolen.
  - Waar aërosolvorming te verwachten is, moet geschikte PBM worden gebruikt: dubbele operatiehandschoenen met snijbestendige synthetische handschoenen ertussen; vloeistofbestendig of ondoordringbaar schort; veiligheidsbril of gelaatsbescherming; ten minste een FFP2-masker.
  - Bij contact van weefsels/lichaamsvochten met huid of slijmvliezen of open kwetsuren moet de interne incident procedure gevolgd worden.
  - De autopsiezaal en het gebruikte materiaal/instrumentarium moeten nadien grondig worden gereinigd.
- Het afstaan van het lichaam voor wetenschappelijk onderzoek wordt niet toegestaan.

6. Begroeting door de familie

- Begroeting van de overleden persoon moet gebeuren in lijn met de huidige maatregelen. Alvorens familieleden binnen te laten, moet de kamer waar de persoon gestorven is, gedurende minstens een uur geventileerd worden. Gedurende de gehele waaktijd moet voor een goede ventilatie van de kamer worden gezorgd.
- Strikte handhygiëne moet worden gevolgd als de naasten het lichaam aanraken, en het dragen van een chirurgisch mondmasker wordt aanbevolen.
- Communicatie met de nabestaanden over deze voorzorgsmaatregelen en beperkingen dient op een eerbiedige manier plaats te vinden, eventueel via de interculturele bemiddelaars van ziekenhuizen of van de FOD volksgezondheid (<https://www.health.belgium.be/nl/gezondheid/organisatie-van-de-gezondheidszorg/kwaliteit-van-zorg/interculturele-bemiddeling-de>) of via ombudsdiensten (<https://www.health.belgium.be/nl/de-ombudsdiensten-de-ziekenhuizen-bij-de-overlegplatforms-geestelijke-gezondheidszorg>).

7. Uitvaartdienst

- Eens het lichaam overgebracht is in een kist, zijn PBMs niet meer vereist.
- Wanneer naaste familieleden besmet zijn met COVID-19 (in isolatie), kunnen zij de begrafenis niet bijwonen. Uitzondering vormen familieleden in de eerste en tweede graad; indien hun algemene toestand dit toelaat (geen hoest/koorts), mogen zij aanwezig zijn op voorwaarde dat zij steeds een FFP2-masker dragen en op strategische plaatsen gaan zitten om het risico van overdracht zo klein mogelijk te houden.

8. Beheer van materiaal en afval

- Wegwerp PBM's moeten worden behandeld als potentieel besmettelijk materiaal en worden verwijderd in overeenstemming met de standaard procedure voor risico-houdend medisch afval.
- Herbruikbare persoonlijke beschermingsmiddelen (bv. bril, gezichtsbescherming) moeten worden gereinigd en gedesinfecteerd volgens de aanbevelingen van de fabrikant voordat ze opnieuw worden gebruikt.
- Steek textiel in de isolatieruimte van de patiënt in een lekvrije zak of container, in overeenstemming met procedures voor besmettelijk linnen.

Contactgegevens voor verplichte meldingen

- **Vlaanderen**
  - Tijdens de kantooruren : <http://www.zorg-en-gezondheid.be/contact-infectieziektebestrijding-en-vaccinatie>
  - Antwerpen : 03/224.62.06
  - Limburg : 011/74.22.42
  - Oost-Vlaanderen : 09/276.13.70
  - Vlaams-Brabant : 016/66.63.53
  - West-Vlaanderen : 050/24.79.15
  - Infectieziektebestrijding@vlaanderen.be
  - Via de eHealthBox: nummer 1990001916 in de categorie "Speciale door het eHealth-platform erkende entiteit" of in Hector: VAZG (199001916) (MELDINGINFECTIEZIEKTEN)
- **Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Région de Bruxelles-Capitale -**
  - 02 552 01 91
  - COVID-hyg@ccc.brussels
- **Wallonië (AVIQ) en de Duitstalige gemeenschap :**
  - 071/337.777
  - surveillance.sante@aviq.be
  - Overlijdens veroorzaakt door een mogelijke en bevestigde COVID-19 infectie van bewoners en personeelsleden van door AVIQ erkende residentiële collectiviteiten dienen gemeld te worden via de online toepassing: <https://portail-plasma.aviq.be>
  - Overlijdens veroorzaakt door een mogelijke of bevestigde COVID-19 infectie buiten de ziekenhuizen of door AVIQ erkende residentiële collectiviteiten dienen gemeld te worden op de MATRA interface: https://www.wiv-isp.be/matra/CF/aviq_covid.aspx